

**ИНВЕСТИЦИОН ЛОЙИХАЛАРНИНГ ЭКОЛОГИК
ХАРАЖАТЛАРИ АУДИТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

ТМИ мустақил изланувчиси - **А.Рўзмаматов**

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ АУДИТА ЭКОЛОГИЧЕСКИХ
ЗАТРАТ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ**

Соискатель Ташкентского финансового института А.К. Рuzмаматов

Applicant of the Tashkent Financial Institute A.K. Ruzmamatov

Аннотация: Мазкур мақолада таҳлилий амаллардан фойдаланиб янги лойиҳалар экологик харажатлари аудитини ўтказиш ҳамда уларни баҳолаш масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: инвестиция, янги инвестицион лойиҳа, экологик йўналтирилган лойиҳа, янги лойиҳаларининг самарадорлик кўрсаткичлари, янги лойиҳаларнинг экологик харажатлари, янги лойиҳалар харажатлари аудити, таҳлилий амаллар.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы аудита экологических затрат на новые проекты и их оценки с использованием аналитических методов.

Ключевые слова: инвестиции, новый инвестиционный проект, экологически ориентированный проект, показатели эффективности инвестиционных проектов, экологические затраты новых проектов, аудит затраты на новых проектов, аналитические мероприятия.

Annotation: This article discusses the issues of auditing environmental costs for new projects and their assessment using analytical methods

Keywords: investments, new investment project, environmentally oriented project, performance indicators of investment projects, environmental costs of new projects, audit of costs of new projects, analytical activities.

КИРИШ (Intruduction)

Мамлакатимизда хуудларни барқарор ривожлантиришда янги лойиҳаларнинг самарадорлигини иқтисодий ҳамда экологик жиҳатдан чуқур ўрганган ҳолда ишлаб чиқаришларни ташкил этиш жуда муҳим ҳисобланади. Жумладан, иқтисодиётда ишлаб чиқариш фаолиятини тўғри ташкил қилиш, янги лойиҳалар давомийлиги ва ўсишини таъминлаш ресурслар мавжудлигига боғлиқ. Бу эса, хуудларнинг барқарорлигини таъминлашда иқтисодий ва экологик тизимларнинг уйғунлигини таъминлашга қаратилган лойиҳаларни

танлаш бўйича бошқарув қарорларининг қабул қилиниши билан боғлиқдир. Бундай бошқарув қарорларини қабул қилиш учун экологик харажатларни ҳисобга олиб, таҳлилий амалларни бажариш орқали янги лойиҳаларнинг иқтисодий самардорлигини аниқлаш бўйича батафсил аудиторлик хулосаси талаб этилади. Ҳозирги экологик вазият янги лойиҳалар самардорлигини аниқлашда нафақат фойда ва пул оқимларини, балки лойиҳаларни амалга оширишнинг экологик таъсирини ҳисобга олган ҳолда аудит ўтказишни тақозо этмоқда.

Таъкидлаш жоизки, инвестиция лойиҳаларининг молиявий самардорлигини баҳолашнинг кўплаб усуллари мавжуд. Бу ишда кўриб чиқиладиган усул экологик омилларни ҳисобга олади ва бугунги кун учун ғоятда муҳим. Чунки янги лойиҳаларни амалга ошириш кўлаמידан қатъи назар, экологик баҳолаш муаммоси сўнгги йилларда Ўзбекистонда жуда долзарб бўлиб келмоқда. Дарҳақиқат, мамлакатимизда атроф-муҳитга жуда катта эътибор бериш талаб этилмоқда ва ҳатто бир қатор ҳукуқий ҳужжатлар қабул қилинмоқда. Масалан, 2024 йил 1 январдан бошлаб атроф-муҳитга таъсири бўйича I тоифага ва II тоифага кирувчи янги объектларни лойиҳалаштиришда юқори самардорликка эга чанг-газ тозалаш ускуналари ва (ёки) локал сув тозалаш иншоотлари ўрнатилиши кўзда тутилмаган лойиҳаларни давлат экологик ва шаҳарсозлик экспертизаларидан ўтказиш ҳамда қурилиши тугалланган объектларни, уларни ўрнатмаган ҳолда фойдаланишга қабул қилиш ман этилади¹.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ (Literature review on the topic)

Худудларни барқарор ривожлантиришда янги лойиҳаларнинг самардорлиги муҳим омил бўлиши билан бир қаторда тараққиётнинг ҳам маустаҳкам заминига айланаётган бир даврда инсоният инвестициялар ҳақида янги билимларга эга бўлмоқда ва ҳозирда замонавий муаллифлар "инвестиция лойиҳалари" атамасининг кўплаб формулаларини нашр қилмоқдалар. Масалан, Бочаров В. В. фикрича инвестиция лойиҳасининг объекти сифатида ушбу лойиҳани амалга ошириш катта ҳажмда капитал харажатлар (ҳам молиявий ҳам меҳнат) талаб қиладиган ҳар қандай лойиҳа тушунилади. Инвестицион лойиҳалар бошқа камроқ режалаштириш ва ресурсларни талаб қиладиган лойиҳалардан кўпинча оммавийлиги ва нисбатан кўпроқ харажатлар миқдори билан фарқланади[7].

Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисидаги Ўзбекистон Республикасининг Қонунида (25.12.2019 й. N ЎРҚ-598) инвестиция лойиҳасига иқтисодий, ижтимоий ва бошқа фойда олиш учун инвестицияларни амалга

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасини трансформация қилиш ва ваколатли давлат органи фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2023 йил 31 майдаги ПФ-81-сон Фармони

оширишга ёхуд жалб этишга қаратилган, ўзаро боғлиқ бўлган тадбирлар мажмуи дея тариф берилган. Шунингдек, мазкур қонунга кўра инвестиция фаолияти - инвестиция фаолияти субъектларининг инвестицияларни амалга ошириш билан боғлиқ ҳаракатлари мажмуидир, инвестор эса - фойда олиш мақсадида инвестиция фаолияти объектларига ўзининг маблағларини ва (ёки) қарз маблағларини ёхуд жалб қилинган бошқа инвестиция ресурсларини инвестиция қилишни амалга оширувчи инвестиция фаолияти субъектидир.

Ҳар қандай тижорат ташкилоти асосий фаолиятини амалга ошириш учун зарур бўлган ҳар хил турдаги активларни сотиб олиш учун ўз ресурсларини инвестиция қилади. Хўжалик юритувчи субъектларнинг у ёки бу инвестиция лойиҳасини амалга ошириш бўйича қарор қилишда турли мақсадларни кўзлайди. Савчук В. П. "Инвестиция лойиҳаларини тайёрлаш ва таҳлил қилиш" китобида инвестиция лойиҳасини амалга ошириш бўйича учта асосий мақсадни кўрсатади: моддий-техник базани янгилаш, янги турдаги маҳсулотларни яратиш ва корхона ишлаб чиқариш имкониятларини кенгайтириш [8].

Янги лойиҳаларни харажатларини аудит қилишда ҳар доим пул оқимларига катта эътибор берилган. Аммо бугунги кундаги атроф-муҳит билан боғлиқ муаммолар анъанавий баҳолаш методологиясини бироз ўзгартиришни тақозо этмоқда. Хитой молия ва иқтисодиёт университети (Цзянси шаҳри) иқтисод факультети профессори Ван Чуннинг фикрича, корхона фаолиятининг ижтимоий ва экологик таъсирини ҳисобга олмайдиган услубни “экстенсив” деб атаган [9].

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ (Research methodologies)

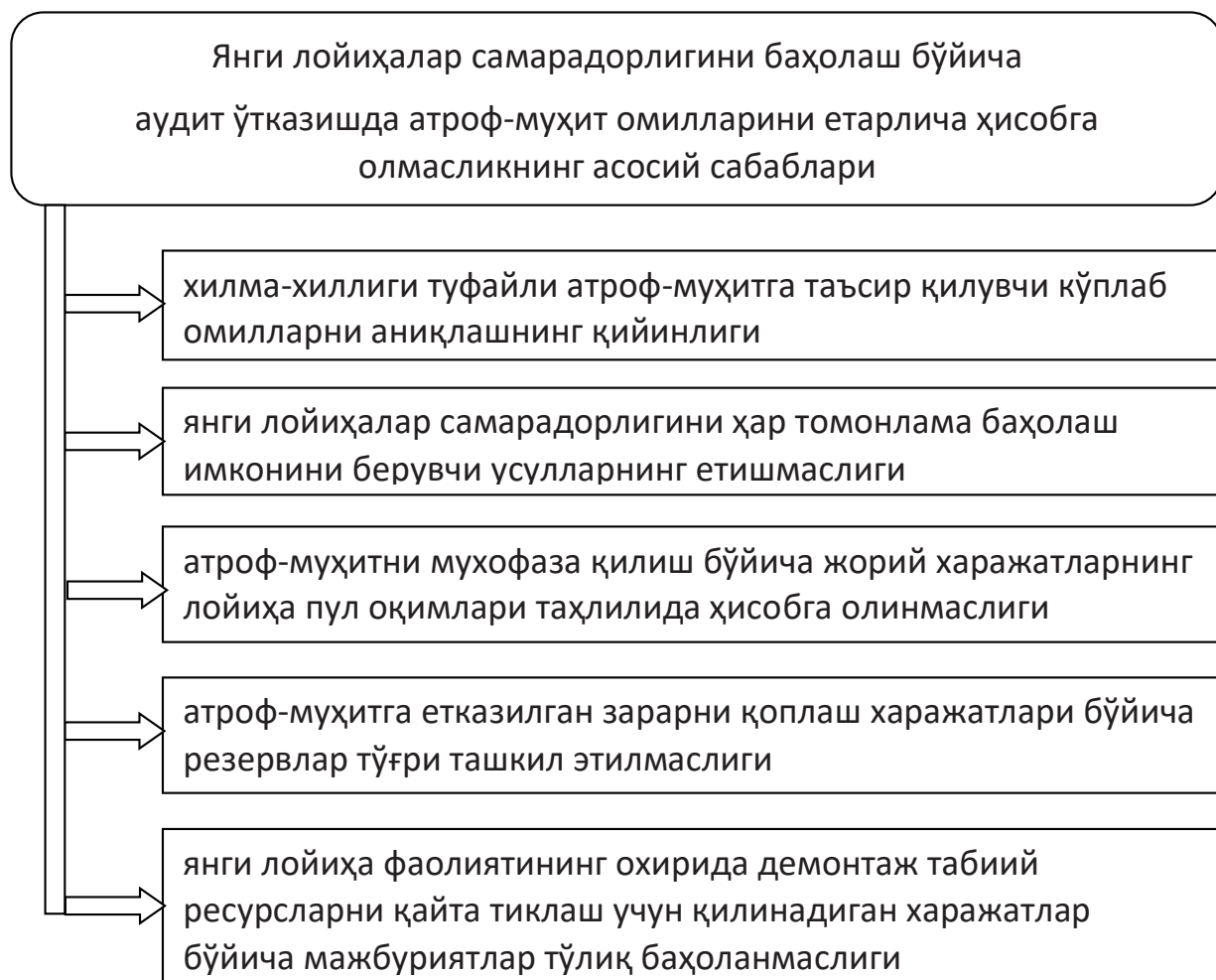
Тадқиқотда янги лойиҳаларга инвестиция киритиш ва унинг муҳим самарадорлик кўрсаткичларини экологик харажатларни ҳисобга олган ҳолда аудит ўтказишда миллий ва халқаро амалиётда қўлланиладиган иқтисодий таҳлил, статистик таҳлил усулларидан фойдаланилган.

НАТИЖА (results) ВА МУХОКОМА(discussion)

Ҳозирги вақтда "яшил" иқтисодиётни шакллантириш ва унинг барқарор ривожланишига ўтиш глобал даражада ҳам, Ўзбекистан учун ҳам устувор вазифалардан биридир. Инсоният келажаги учун барқарор ривожланиш концепцияси муҳим манба бўлиб, у БМТнинг қарор ва ҳужжатларида ўз аксини топган. Замонавий иқтисодиёт кўп жиҳатдан экологик стандартларга риоя қилиш ва барқарор ривожланишнинг халқаро концепциясига йўналтирилганлигига боғлиқ. Иқтисодий ривожланишга ўтиш даврида энг муҳим шарт экологик тоза яшаш муҳитидир. Унга ва умуман экологик-иқтисодий тизимнинг ҳолатига стратегик мақсадларга эришишда муҳим рол ўйнайдиган янги лойиҳаларни амалга ошириш таъсир кўрсатади.

Йирик, ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳалар самарадорлигини баҳолаш бўйича аудит ўтказишда лойиҳанинг вилоят ва умуман мамлакат иқтисодиёти

учун оқибатлари тўғрисида қўшимча маълумотларни очиб бериш лозим. Барқарор ривожланишни таъминлаш учун лойиҳа ишлаб ташаббускорлари, инвесторлар ва рухсат берувчи давлат ташкилотлари инвестиция лойиҳаларининг асосий жиҳатлари – иқтисодий ва экологик самарадорлигини ҳисобга олиши муҳим ҳисобланади. Ҳозирги вақтда корхоналарнинг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича масъулиятини оширишда қўлланиладиган усуллар керакли натижаларни бермаяпти. Янги лойиҳалар самарадорлигини баҳолаш бўйича аудит ўтказишда атроф-муҳит омилларини етарлича ҳисобга олмасликнинг қуйидаги сабабларини кўрсатиш мумкин (1-чизма):

1-чизма. Янги лойиҳалар самарадорлигини баҳолаш бўйича аудит ўтказишда атроф-муҳит омилларини етарлича ҳисобга олмасликнинг асосий сабаблари

Янги лойиҳалар самарадорлигини баҳолаш бўйича аудит ўтказишда экологик харажатлари натижаларини пул шаклида ифодалаш ҳамда бир пул оқимида акс эттириш қуйидагиларга имкон беради:

- харажатлар миқдори ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш тадбирлари натижалари ўртасидаги боғлиқликни аниқлаш;
- лойиҳанинг зарур экологик хавфсизлиги даражасига эришиш учун ушбу

кўрсаткичлар нисбатининг оптимал даражасини аниқлаш;

- экологик харажатлар натижасида узоқ муддатли стратегияда кўриладиган иқтисодий наф микдорини ҳисоблаш;

- атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича тадбирлар учун харажатлар самарадорлигини акс эттирувчи интеграл кўрсаткичларни аниқлаш.

Санаб ўтилган ҳолатлар инвестиция лойиҳалари самарадорлигини баҳолаш бўйича аудит ўтказишда иқтисодий-экологик баҳолаш методологиясини ишлаб чиқиш зарурлигини белгилайди. Бундай баҳолаш экологик муҳитга таъсирнинг оқибатларини пул кўринишида ҳисоблаш ва уни амалга оширишнинг мақсадга мувофиқлиги ва имкониятлари тўғрисида хулоса чиқариш орқали лойиҳанинг самарадорлиги кўрсаткичларини аниқлашга имкон беради. Бунда лойиҳаларнинг иқтисодий самарадорлиги ва устуворларини аниқлаш, атроф-муҳитга таъсирини баҳолаш мумкин бўлади.

Бугунги кунда корхоналар нафақат сотиш ҳажми ва фойда ҳақида, балки ишлаб чиқаришнинг атроф-муҳитга салбий оқибатларини минималлаштириш ҳақида ҳам ғамхўрлик қилишлари ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича режалари бўлиши керак. Экологик стандартларга риоя қилиш учун лойиҳа ташаббускорлари энг янги ускуналардан фойдаланиши ҳамда ишлаб чиқариш жараёнини мунтазам равишда модернизация қилиш зарур. Лойиҳа ташаббускорлари қулай атроф-муҳитни сақлаш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, лойиҳа охирида ускуналарни демонтаж қилиш бўйича мажбуриятларни ўз зиммаларига олишлари лозим. Атроф-муҳитни тиклаш бўйича ҳуқуқий мажбуриятлар икки ҳолатда вужудга келиши мумкин. Биринчиси, лойиҳа амалга оширилаётган ҳудуд қонунчилиги, ер ости бойликларини қазиб олиш бўйича тузилган шартномалар ва лицензия шартномалари ҳамда давлат органлари билан келишилган лойиҳа ҳужжатлари шартлари талаблари билан боғлиқ ҳолда вужудга келади. Иккинчиси эса, конструктив (ихтиёрий) бўлиб, нашр этилган экологик сиёсатлар, ўтмишдаги амалиётлар, оммавий ахборот воситаларида эълон қилинган бошқарув баёноتلари ва бошқалардан келиб чиқиши мумкин. Атроф-муҳитни қайта тиклаш бўйича мажбурият, қайта тиклаш тадбирларининг амалга оширилиши эҳтимоли мавжуд бўлганда ва тегишли харажатларни ишончли тарзда ўлчаш мумкин бўлганда тан олинади. Одатда бундай мажбуриятни тан олиш учун расмий режа бўлиши керак. Янги лойиҳаларда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича мажбуриятлар иккита ҳолатда юзага келади:

- ишлаб чиқариш фаолияти давомида;
- ишлаб чиқариш жараёни тугагандан сўнг лойиҳани тугатиш пайтида.

Албатта, ушбу ҳаракатлар ва харажатлар пул оқимлари, фойда ва зарарлар, ҳамда янги лойиҳалари харажатлари самарадорлигини баҳолаш бўйича

аудиторлик текшируви хулосасига, пировард натижада лойиҳаларни танлашга таъсир қилади.

Янги лойиҳаларни иқтисодий самарадорлигини молиявий баҳолаш учун иккита усул қўлланилади - Non DFC (Non Discounted Cash Flow- дисконтланмаган пул оқимлари) ва DCF (Discounted Cash Flow- дисконтланган пул оқимлари). Дисконтланмаган пул оқими усули статистик баҳолаш усули бўлиб, вақт ўтиши билан пул қийматининг ўзгаришини ҳисобга олмайди. Дисконтланган пул оқимларида бўйича лойиҳа самарадорлигини баҳолашда эса вақт ўтиши билан пул қийматининг ўзгаришини ҳисобга олади. Янги лойиҳалар харажатлари самарадорлигини баҳолаш бўйича аудиторлик текширувидан ўтказишда қуйидаги кўрсаткичлардан фойдаланиш мумкин:

- "оддий" ўзини оқлаш муддати (PP - Payback Period);
- дисконтланган ўзини оқлаш муддати (DPP - Discounted Payback Period);
- инвестицияларнинг рентабеллик коэффициенти (ROI — Return on Investment);
- инвестицияларнинг фойдалилик индекси коэффициенти (PI — Profitability Index);
- ички рентабеллик даражаси (IRR — Internal Rate of Return)
- соф жорий қиймат (NPV - Net Present Value).

Инвестиция лойиҳаларининг иқтисодий самарадорлигини аниқлашнинг кўпгина усуллари соф жорий қийматни (NPV) ҳисоблашга асосланади. Лойиҳаларнинг иқтисодий самарадорлиги молиявий баҳолашда қўлланиладиган стандарт кўрсаткичларга асосида лойиҳанинг экологик харажатлари ва ундан келадиган наф мезонларини қўшсак, лойиҳаларнинг иқтисодий самарадорлиги молиявий баҳолашнинг янги кўрсаткичи – экологик соф жорий қиймат (ENPV - Environmental Net Present Value)га эга бўламиз. Шунга кўра $NPV > 0$ бўлса ҳам, экологик омилларни ҳисобга олган ҳолда янги лойиҳаларнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолашда танлов мезонлари қуйидагилардан иборат бўлади: агар $ENPV > 0$ бўлса, лойиҳа қабул қилиниши мумкин; агар $ENPV < 0$ бўлса, лойиҳа рад этилиши керак. Иккита ўзаро эксклюзив лойиҳадан бирини танлаш керак бўлганда, энг юқори ENPV бўлган лойиҳани танланиши керак. Қуйида янги лойиҳалар харажатларининг аудиторлик текширувида экологик соф жорий қиймат (ENPV) кўрсаткичининг иқтисодий самарадорликни молиявий баҳолашдаги ўрнини мисол ёрдамида кўриб чиқамиз:

1-жадвал. Янги лойиҳа бўйича йиллар кесимида NPV ва ENPV кўрсаткичларини ҳисоблаш бўйича маълумотлар, USD

Давр *	Экологик харажатларни ҳисобга олмаган ҳолда соф пул оқими	Соф жорий экологик харажатлар	Экологик харажатларни ҳисобга олган ҳолда соф пул оқими	NPV	ENPV
0 йил	-5,300,000		-5,800,000		
1 йил	470,402	30,000	440,402	-4,866,450	-5,394,100
2 йил	998,653	60,000	938,653	-4,018,139	-4,596,756
3 йил	1,179,695	70,000	1,109,695	-3,094,547	-3,727,967
4 йил	1,268,734	80,000	1,188,734	-2,179,060	-2,870,207
5 йил	1,358,763	90,000	1,268,763	-1,275,421	-2,026,422
6 йил	1,357,774	100,000	1,257,774	-443,180	-1,255,475
7 йил	1,539,805	110,000	1,429,805	426,696	-447,741
Жам и	8,173,826	540,000	7,633,826	426,696	-447,741

*Лойиҳа бошида инвестиция 5 300 000 USD, лойиҳа бошидаги экологик харажатлар эса 500 000 USD, дисконтлаш ставкаси – 8.5%.

Жадвал маълумотларидан кўринадик, NPV мусбат бўлса ҳам, (426 696) бўлса ҳам, лойиҳа рад этилиши керак, чунки экологик соф жорий қиймат ENPV манфий (-447 741), яъни экологик харажатларни ҳисобга олганда лойиҳа икисодий самарадор эмас.

Янги лойиҳалар фаолиятини экологик стандартларга мувофиқ бошлаганда, албатта унинг харажатлари ошади, лекин бундай лойиҳалар давлат томонидан қўллаб қувватланиши ҳамда бир қатор имтиёзлар ва энгилликлар берилиши ҳам мумкин. Шунингдек, лойиҳа ташаббускорлари лойиҳа танланган ҳудудда ишлашнинг узок муддатли истиқболдан манфаатдор бўлса, экологик стандартларга мувофиқ лойиҳани амалга ошириши ва ҳудуддаги маҳаллий аҳоли экологик талабларини ҳам ҳисобга лозим. Шунда янги лойиҳаларнинг экологик талабларни бажармаганлиги учун фаолиятини тўхтатиб қўйишнинг олди олинад, чунки қонунчиликда атроф табиий муҳитга зарарли таъсир кўрсатувчи объектларнинг фаолиятини махсус ваколатли давлат органларининг қарорига кўра чеклаш ёки тўхтатиб туриш мумкинлиги назарда тутилган.

Юқоридаги фикр-мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда, мамлакатимизда амалга оширилаётган янги лойиҳаларнинг экологик харажатлари аудитини такомиллаштириш бўйича қуйидаги таклифлар ишлаб чиқилди:

1. Янги лойиҳаларни ишга тушириш билан боғлиқ харажатлар аудитини ўтказиш учун экологик харажатларни аудитини ҳисобга олган махсус режа ва дастурнинг намунавий шакллари ишлаб чиқиш ҳамда уларни амалиётга жорий этиш.

Натижада: аудиторлик ташкилотлари томонидан янги лойиҳаларни ишга тушириш билан боғлиқ харажатларни аудитдан ўтказиш жараёнида экологик харажатларни ҳисобга олиш такомиллашади ҳамда аудит ўтказиш учун сарфланадиган вақт қисқаришига, шунингдек, аудит натижаларининг самарадорлиги ошишига эришилади.

2. Янги лойиҳалар аудитини ўтказишдаги таҳлилий амалларнинг ҳеч бир усулида лойиҳани амалга ошириш даврида вужудга келиши мумкин бўлган атроф-муҳитни муҳофаза қилиш чора-тадбирлари харажатлар ва улар бўйича резервлар ҳисобга олинмайди. Шунинг учун янги лойиҳалар самарадорлигига аудиторлик хулосаси беришда, кўрсаткичларни ҳисоблаш учун асос қилиб олинган маълумотлар, уларга таъсир этувчи омиллар ва хатарларни баҳолаши ҳамда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш чора-тадбирлари харажатлари ва улар бўйича резервларни куйидагиларни ҳисоблаш учун амалга ошириладиган таҳлилий амалларда ҳисобга олиши лозим:

- "оддий" ўзини оқлаш муддати (PP - Payback Period);
- дисконтланган ўзини оқлаш муддати (DPP - Discounted Payback Period);
- инвестицияларнинг рентабеллик коэффициенти (ROI — Return on Investment);
- инвестицияларнинг фойдалилик индекси коэффициенти (PI — Profitability Index);
- ички рентабеллик даражаси (IRR — Internal Rate of Return)
- соф жорий қиймат (NPV - Net Present Value).

Натижада:

биринчидан, янги лойиҳанинг ҳақиқий самарадорлик кўрсаткичларини аниқлаш имкони вужудга келади;

иккинчидан, аудитор томонидан атроф-муҳитни муҳофаза қилиш чора-тадбирлари харажатлари ва улар бўйича резервларни ҳисобга олган ҳолда самарасиз бўлган лойиҳага ижобий хулоса беришнинг олди олинади;

учинчидан, давлат томонидан атроф-муҳитни муҳофаза қилиш чора-тадбирлари харажатлари ва улар бўйича резервларни ҳисобга олган ҳолда самарасиз бўлган лойиҳани танлаб олишнинг олди олинади;

тўртинчидан, инвестор томонидан атроф-муҳитни муҳофаза қилиш чора-тадбирлари харажатлари ва улар бўйича резервларни ҳисобга олган ҳолда самарасиз бўлган лойиҳага инвестиция киритишнинг олди олинади.

ХУЛОСА (conclusion)

Янги лойиҳаларни амалга оширишнинг экологик оқибатларини пул шаклида тақдим этишнинг мураккаблиги, лойиҳа амалга ошириш бошланишидан олдин амалга оширадиган ва жорий экологик харажатларни ва уларнинг юзага келиш эҳтимолини профессионал мулоҳазалар билан пухта баҳолаш муҳимлигини кўрсатади. Лойиҳанинг ҳаётий циклининг охирига келиб салбий экологик оқибатларнинг тўпланиши хавфи туфайли лойиҳани тугатиш босқичининг аҳамияти оширади ҳамда жуда катта эътибор талаб қилади. Шу жиҳатдан, янги лойиҳаларнинг мазкур экологик харажатларини ҳисобга олган ҳолда унинг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш учун ўтказиладиган аудит махсус режа ва дастур асосида ташкил этиш ҳамда такомиллаштириш бўйича таклифлар натижасида қуйидагиларга эришилади:

1. Янги лойиҳаларни ишга тушириш билан боғлиқ харажатлар аудити бўйича ишлаб чиқилган махсус режа ва дастур асосида янги лойиҳаларнинг экологик харажатларини аудитдан ўтказишни такомиллаштирилади ҳамда аудит ўтказиш учун сарфланадиган вақт қисқаришига, шунингдек, аудит натижаларининг самарадорлигининг ошишига эришилади.

2. Янги лойиҳалар самарадорлигини аниқлаш кўрсаткичлари ("Оддий" ўзини оқлаш муддати (PP - Payback Period), дисконтланган ўзини оқлаш муддати (DPP - Discounted Payback Period), инвестицияларнинг рентабеллик коэффициенти (ROI — Return on Investment), инвестицияларнинг фойдалилик индекси коэффициенти (PI — Profitability Index), ички рентабеллик даражаси (IRR — Internal Rate of Return), соф жорий қиймат (NPV — Net Present Value))да экологик харажатлар, шунингдек улар бўйича резервларнинг шакллантирилганлигини ҳисобга олган ҳолда таҳлил қилиш орқали аудиторлик хулосасини бериш натижасида янги лойиҳанинг ҳақиқий самарадорлик кўрсаткичларини аниқлаш имкони вужудга келади ҳамда аудитор томонидан атроф-муҳитни муҳофаза қилиш чора-тадбирлари харажатлари, шунингдек улар бўйича резервларни ҳисобга олган ҳолда самарасиз бўлган лойиҳага ижобий хулоса беришнинг олди олинади, дирекция томонидан атроф-муҳитни муҳофаза қилиш чора-тадбирлари харажатлари, шунингдек улар бўйича резервларни ҳисобга олган ҳолда самарасиз бўлган лойиҳани танлаб олишнинг олди олинади, инвестор томонидан атроф-муҳитни муҳофаза қилиш чора-тадбирлари харажатлари, шунингдек улар бўйича резервларни ҳисобга олган ҳолда самарасиз бўлган лойиҳага инвестиция киритишнинг олди олинади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. “2022 — 2026 Йилларда Ўзбекистон Республикасининг инновацион ривожланиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 06.07.2022 йилдаги ПФ-165-сонли Фармони. <https://lex.uz/docs/6102462>

2. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қўллаш учун молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари ва унга тушунтиришлар матнини тан олиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси молия вазирининг буйруғи, 09.12.2022 йилда рўйхатдан ўтган, рўйхат рақами 3400. <https://lex.uz/docs/6312360>
3. “Ўзбекистон Республикасининг тўғридан-тўғри инвестициялар жамғармаси фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 08.09.2022 йилдаги ПФ-215-сонли Фармони. <https://lex.uz/docs/6185471>
4. “2030 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон Республикасининг атроф муҳитни муҳофаза қилиш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 30.10.2019 йилдаги ПФ-5863-сон Фармони. <https://lex.uz/uz/docs/4574008>
5. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида. N ЎРҚ-404, 13.04.2016 й.
6. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида. N ЎРҚ-598, 25.12.2019 й.
7. Бочаров В. В. Инвестиционный менеджмент: Учеб. пособ / –СПб: Питер, 2000. —160с.
8. Савчук В. П. Анализ и разработка инвестиционных проектов: Учеб. пособие для вузов / В. П. Савчук, С. И. Прилипко, Е. Г. Величко.–:Абсолют-В, 2012. – 302с.
9. WAN Chun, Economy School, Jiangxi University of Finance and Economics, P.R.China, «Financial Evaluation of Investment Projects from the Angle of Ecology», 2012.
10. Бирман Г., Шмидт С. Экономический анализ инвестиционных проектов. Пер. с англ. ред. LP Белый. - М: Банки и биржи, UNITY, 2002.
11. Чуприкова З.В. Аудит инвестиционных проектов. Учебное пособие. – М.: МИИТ, 2016. – 122 с.
12. Jia, X., Cui, Y., Patro, R., Venkatachalam, S., Kanday, R. & Turayevich, J. (2023). Application of fractional-order nonlinear equations in coordinated control of multi-agent systems. *Nonlinear Engineering*, 12(1), 20220335. <https://doi.org/10.1515/nleng-2022-0335>
13. Бабаев Ю. А., Петров А. М. Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО). М.: Вузовский учебник: ИНФРА-М, 2018. 398 с.
14. Мельник М. В. Анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия. Учебное пособие. М.:ФОРУМ: ИНФРА-М, 2020. – 208 с.
15. Туйчиев А., Қўзиёв И., Авлоқулов А., Шеримбетов И., Авазов И. Аудит. Дарслик. – Т.: “Иқтисод-Молия”, 2019. – 530 б.
16. Рахимов М.Ю. ва бошқалар. Иқтисодий таҳлил. Дарслик. Т.: Ниҳол-Принт, 2021. -492 б.
17. Қўзиёв И.Н., Ҳамдамов Б.К., Авазов И.Р., Очилав Ф.Ш. Аудитнинг халқаро стандартлари. Электрон дарслик. –Т.: ТМИ. 2021 й
18. Трофимова Л. Б. Международные стандарты финансовой отчетности: учебник и практикум для бакалавриата, специалитета и магистратуры / Л. Б. Трофимова. — 5-е изд., испр. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2019. — 242 с.

19. Jumaniyazov, I. T. (2021). The Progressive Foreign Experiments in the Activity of Sovereign Wealth Funds. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 109-116.
20. Jumaniyozov, I. (2018). Impact of Development Finance Institutions on Economic Growth: Implications for Reconstruction and Development Fund of Uzbekistan. *International Journal of Management Science and Business Administration*, 4(2), 84-88.
21. Jumaniyozov, I. (2020). ISSUES OF ENSURING THE TRANSPARENCY OF SOVEREIGN WEALTH FUNDS. *International Finance and Accounting*, 2020(5), 1.
22. Jumaniyazov, I. (2020). FOREIGN EXPERIENCE IN THE ACTIVITIES OF SOVEREIGN FUNDS. *International Finance and Accounting*, 2020(2), 1.
23. Jumaniyazov, I. T. (2021). Transparency Is A Key Indicator Of The Activity Of Sovereign Wealth Funds. *The American Journal of Management and Economics Innovations*, 3(05), 30-37.
24. Жуманиязов, И. Т. (2016). Основные задачи Фонда реконструкции и развития Республики Узбекистан. *Наука, образование и культура*, (7 (10)), 27-28.
25. Жуманиязов, И. Т. (2016). Направления использования средств Фонда реконструкции и развития Республики Узбекистан. *Economics*, (7 (16)), 28-29.
26. Jumaniyazov, I. T. (2022). O'zbekistonda davlat moliya tizimidagi islohotlar va rivojlantirish istiqbollari. *Science and Education*, 3(5), 1637-1645.
27. Inomjon Turaevich Jumaniyazov, & Bexruz Hazratov (2022). Foreign experience in the development of special economic zones in Uzbekistan. *Science and Education*, 3 (5), 1628-1636.
28. Jumaniyazov Inomjon Turaevich, & Juraev Maqsud Annaqulovich (2022). Korxonalarda moliyaviy qarorlar qabul qilish va risklarni baholash usullari. *Science and Education*, 3 (5), 1646-1654.
29. Jumaniyazov, I. T. (2019). The impact of Uzbekistan Reconstruction and development fund's expenditure on GDP growth. *Science, research, development № 16. Monografiya pokonferencyjna*.
30. Jumaniyazov, I., & Xaydarov, A. (2023). The importance of social insurance in social protection. *Science and Education*, 4(1), 1033–1043. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/4941>
31. Inomjon, J. (2023). GENDER BYUDJETLASHTIRISHDA DAVLAT MOLIYAVIY NAZORATINING O'RNI. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(6), 1187-1191.
32. Бахронов, Ж., & Жуманиязов, И. (2023). Партисипатор бюджетлаштириш ва уни Ўзбекистонда қўллаш долзарблиги. *Science and Education*, 4(2), 1486–1493. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5234>
33. Davlatboyeva, M. S. qizi, & Jumaniyazov, I. T. (2023). Yashil byudjetlashtirish va uni O'zbekistonda joriy etish istiqbollari. *Science and Education*, 4(2), 1509–1516. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5237>

34. Jumaniyazov, I. T. (2019). Evaluation criteria for the efficiency of sovereign funds. *Global science and innovations 2019: Central Asia*. In International scientific conference.–Nur-Sultan (Kazakhstan) (Vol. 340, pp. 226-229).
35. Jumaniyazov, I. T. The significance of Uzbekistan reconstruction and development fund's financial capital on economic growth of Uzbekistan. *International Journal of Economics, Commerce and Management United Kingdom* ISSN, 2348, 0386.
36. Jumaniyazov, I., & Mahmudov, M. (2022). Experience of foreign countries in attracting foreign investment. *Asian Journal of Research in Banking and Finance*, 12(5), 32-37.
37. Jumaniyozov, I. T., & Abdumannobov, A. M. (2020). MANAGING PUBLIC DEBT. In *Ключевые проблемы современной науки* (pp. 3-7).
38. Jumaniyozov, I. T., & Bakhodirkhujayev A.F. (2020). ISSUES AND CHALLENGES FOR THE IMPLEMENTATION OF MACROPRUDENTIAL POLICY IN UZBEKISTAN. In *Ключевые проблемы современной науки* (pp. 8-11).
39. I. T. Jumaniyazov, & A. Khaydarov. (2023). THE İMPACT OF UZBEKİSTAN'S SOVEREİGN WEALTH FUNDS ON ECONOMIC GROWTH. *American Journal of Research in Humanities and Social Sciences*, 10, 1–7. Retrieved from <https://www.americanjournal.org/index.php/ajrhss/article/view/495>
40. Jumaniyazov, I. T. (2019). The impact of Uzbekistan Reconstruction and development fund's expenditure on GDP growth. *Science, research, development*, 16.
41. Жуманиязов, И. Т. (2023). РЕСПУБЛИКА ВА МАҲАЛЛИЙ БЮДЖЕТ ДАРОМАДЛАРИ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ. *PEDAGOGS jurnali*, 35(4), 109-120.
42. Jumaniyazov, I., & To'laganova, F. (2023). Aksiyadorlik jamiyatlarining korporativ moliya strategiyasini rivojlantirishda xorij tajribasi. *Science and Education*, 4(6), 836–847. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/6095>
43. Jumaniyazov, I., & Qayumova, M. (2023). Fuqarolik ishtirokidagi “Tashabbusli byudjet” turlari va uni O'zbekistonda qo'llash dolzarbligi. *Science and Education*, 4(6), 853–859. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/6101>
44. Жуманиязов, И. Т., & Садыкова, Н. О. (2023). Ўзбекистонда ва жаҳонда суверен фондлар инвестицион фаолияти. *Science and Education*, 4(6), 915–920. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/6106>
45. Jumaniyazov, I., & Vohidova, R. (2023). Davlat byudjeti mablag'laridan foydalanishda moliyaviy nazoratni kuchaytirish yo'llari. *Science and Education*, 4(6), 881–887. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/6100>
46. Inomjon, J., & Sarvar, A. (2023). SUVEREN FONDLAR FAOLIYATI VA ULARNING MOLIVAVIY MABLAG 'LARINI SAMARALI FOYDALANISHNING XORIJ TAJRIBASI. *PEDAGOGS jurnali*, 35(4), 102-108.

47. Jumaniyazov, I. T., & Islomov, A. (2023). O 'RTA MUDDATLI DAVR UCHUN FISKAL STRATEGIYANI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI. PEDAGOGS jurnali, 35(4), 121-127.
48. Jumaniyazov, I. T., & Abdurahmonov, Q. (2023). TIKLANISH VA TARAQQIYOT JAMG 'ARMASINING BANKLAR FAOLIYATIDAGI ISHTIROKI. PEDAGOGS jurnali, 35(4), 139-146.
49. Asror, A., & Inomjon, J. (2023). O'ZBEKISTONDA DAVLAT BOSHQARUV ORGANLARI ISH HAQI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI. PEDAGOGS jurnali, 35(4), 128-138.
50. I.T.Jumaniyazov, & I.A.Mingboyev (2023). Gender budgeting and prospects for its implementation in Uzbekistan. Science and Education, 4 (5), 1518-1523.
51. Turayevich, J. I., & Akmal o'g'li, S. M. (2023). INVESTITSION LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISHDA TIKLANISH VA TARAQQIYOT JAMG'ARMASINING O'RNI. PEDAGOGS jurnali, 35(4), 147-157.
52. Шеремет, А. Д. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия. Учебник. М.:ИИФРА-М, 2021. – 374 с.
53. Abdullaev Aybek Nazarbaevich, Jumaniyazov Inomjon To'raevich, Sabirov Mirza Qilichbayevich, & Gulomov Ibrokhim Rustam ugli. (2024). Development Of China's Sovereign Wealth Funds. Wire Insights: Journal of Innovation Insights, 2(1), 1–8. Retrieved from <https://academiaone.org/index.php/7/article/view/479>
54. Sovereign wealth funds of the Republic of Uzbekistan in the post-pandemic period. (2023). Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments, 1(2), 355-372. <https://euroasianjournals.org/index.php/pc/article/view/73>
55. Mirza Qilichbayevich Sabirov, Ibrokhim Rustam ugli Gulomov, Inomjon To'raevich Jumaniyazov, & Aybek Nazarbaevich Abdullaev. (2023). Relevance and Application of Compulsory Health Insurance in Republic of Uzbekistan. Journal of Intellectual Property and Human Rights, 2(11), 71–76. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/jiphr/article/view/1477>
56. <https://www.lex.uz>-Ўзбекистон республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси